

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

AHAT ANDİCAN
AZMİ SÜSLÜ
BERNA TÜRKDOĞAN
İLHAN GEDİK
FATMA ACUN
FARUK AYIN
MEHMET KAYIRAN
MUSTAFA BALCIOĞLU
NEŞE ÖZDEN
YAŞAR ÖZÜÇETİN
AYTEN SEZER
AYŞE AYDIN
FAHRİ TAŞ
AHMET ÖZGİRAY
KADİR KASALAK
HÜSEYİN BULUT
TAHİR KODAL
M. EMİN YOLALICI
İZZET ÖZTOPRAK
CENGİZ DÖNMEZ
ATILLA KOLLU
ERCAN HAYTOĞLU
ZEKİ HAFIZOĞULLARI
SÜLEYMAN HATİPOĞLU
VEHBİ TANFER
VECDER ERKUN
M. AYDOĞDUYEV
İLKNUR KALIPÇI
PULAT TACAR
SADIK TURAL
HASAN ÖZYURT
REFİK TURAN
MESUT ÇAPA
RAHMİ ÇİÇEK
MUSTAFA GÜL
İBRAHİM İSLAM

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 75. YILI ÖZEL SAYISI

Cilt: XIV

KASIM 1998

Sayı: 42

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Hakemli Dergidir.

"Derginin bu sayısının basımı, Başbakanlık Tanıtma Fonu Kurulu Başkanlığı'nın maddi katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

İÇİNDEKİLER

DEVLET BAKANI PROF. DR. AHAT ANDİCAN	: Yüksek Kurum ve Bağlı Kuruluşlarının 15. Kuruluş Yıldönümlerinde Yaptıkları Konuşma.....681
PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ	: 1998 Ödül Töreni Takdim Konuşması.....689
KAYBIMIZ	: Burhan Göksele.....693
KAYBIMIZ	: E. Tümg. Ali İhsan Türkkân ...695
BERNA TÜRKDOĞAN	: "Atatürk'ü Anekdötlerle Anlamak"697
DR. İLHAN GEDİK	: Yeniden Alevlendirilmek İstenen Ermeni "Jenoside - Soykırım" İddiaları ve Osmanlı Resmi Kayıtları701
DR. FATMA ACUN	: Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi717
DR. FARUK AYIN	: Atatürk ve Milliyetçilik.....757
YRD. DOÇ. DR. MEHMET KAYIRAN	: Atatürkçü Düşünce Işığında: Çağdaş Eğitim779
DOÇ. DR. MUSTAFA BALCIOĞLU	: Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar Biyografisine Katkı.....831
DR. NEŞE ÖZDEN	: British Policy on the Fate of Constantinople and the Allied Occupation of the City on March 16, 1920835

YAŞAR ÖZÜÇETİN	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Maarifçiler.....871
DR. AYTEN SEZER	: Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları889
AYŞE AYDIN	: Türkiye Büyük Millet Meclisi, Birinci Döneminde Görev Yapan Sağlık Mensupları907
YRD. DOÇ. DR. FAHRİ TAŞ	: Vilâyat-ı Şarkıyye Islâhatı ve Genel Müfettiş Nicolas Hoff923
DOÇ. DR. AHMET ÖZGİRAY	: Sedâ-yı Hak ve Nurettin Paşa.....969
DR. ÖĞ. BNB. KADİR KASALAK	: Kuva-yı Milliye'nin Askeri Açıdan Etüdü979
DR. HÜSEYİN BULUT	: Saruhan Milletvekili Mehmed Reşad Bey (1919-1926).....1005
TAHİR KODAL	: Millî Mücadele'de Denizli ve Önemi1021
YRD. DOÇ. DR. M. EMİN YOLALICI	: 1922-1923 Yıllarında Samsun'da Fiyat Hareketleri (Belediye Meclisi Zabıt Defteri'ne Göre)1045
DOÇ. DR. İZZET ÖZTOPRAK	: II. İnönü Savaşı Sonrasında İç Siyasi Durum ve Ankara'da Hükümet Değişikliği1081

DR. CENGİZ DÖNMEZ	: Atatürk ve 75. Yılında Cumhuriyet.....	1099
DR. ATILLA KOLLU	: Mustafa Kemal ve Cumhuriyet.....	1121
YRD. DOÇ. DR. ERCAN HAYTOĞLU	: Cumhuriyet, Türk Tarihindeki Gelişimi ve Atatürk	1135

KONFERANS PANEL VE BENZERİ KONUŞMA METİNLERİ KONFERANSLAR

PROF. DR. ZEKİ HAFIZOĞULLARI	: Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Temel İlkeleri	1155
YRD. DOÇ. DR. S. HATİPOĞLU	: I. Dünya Savaşı Sonunda Halep Sokak Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa	1163
M. VEHBİ TANFER	: Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri	1177
PROF. DR. VECDET ERKUN	: Atatürk Döneminde Tarım Politikası	1187
PROF. DR. M. AYDOĞDUYEV	: Atatürk'ün İdealleri Gerçekleşiyor Bağımsızlık Yıllarında Türkiye İle Türkmenistan'ın Arasındaki Kardeşlik İlişkilerinin Sağlanması ve Geliştirilmesi	1197
İLKNUR KALIPÇI	: Bursa'nın Kurtuluşuna İmza Atmış Bir Mücahit Kadınımız Kara Fatma (Fatma Seher).....	1201

**UNESCO TÜRKİYE MİLLİ KOMİSYONU YÖNETİM KURULU
TOPLANTISI VE ATATÜRK'ÜMÜZ PANELİ**

E. BÜYÜKELÇİ PULAT TACAR	: "Atatürk'ümüz" Paneli'nde Yaptığı Konuşma1213
PROF. DR. SADIK TURAL	: Atatürk'ün Yapılandırmayı İstedığı Hukukun Gereği1231

**ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE İÇİNDE
MİLLİ EGEMENLİK KAVRAMI PANELİ**

HASAN ÖZYURT	: Atatürkçü Düşünce İçinde Milli Egemenlik Kavramı Konulu Panel.....1239
REFİK TURAN	: Konuşması.....1241
PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ	: Millî Egemenlik ve Atatürk ..1248
DOÇ. DR. MESUT ÇAPA	: Millî Mücadele Döneminde Millî Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi1255
DOÇ. DR. RAHMİ ÇİÇEK	: Konuşması.....1261

**ATATÜRK, ŞANLI URFA'NIN KURTULUŞU VE
MİLLİ MÜCADELE PANELİ**

PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ	: Atatürk, Şanlıurfa'nın Kurtuluşu ve Millî Mücadele Paneli1267
DOÇ. DR. MUSTAFA GÜL	: Konuşması.....1279
YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM İSLAM	: Konuşması.....1284

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XIV

KASIM 1998

Sayı: 42

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 75. YILI ÖZEL SAYISI

CUMHURİYET, TÜRK TARİHİNDEKİ GELİŞİMİ VE ATATÜRK

Yrd.Doç.Dr.Ercan HAYTOĞLU*

GİRİŞ

Cumhuriyet; etimolojik olarak cumhur kelimesinden gelmiştir. Arapça bir kelime olan cumhur kelimesi, ahali, halk, büyük kalabalık, toplu bir halde bulunan kavim anlamına gelmektedir.¹

Cumhuriyet'in tanımını yapmak gerekirse, iktidarın millet topluluğuna, genele ait olduğunu öngören devlet şekli demektir. Cumhuriyet kavramının buna benzer başka tanımları da vardır.

Türk hukuk lügati, devlet reisi, millet veya millet meclisleri tarafından muayyen müddet için seçilen hükümet şekli cumhuriyettir;²

Mustafa Nihat Özön, seçimle bir başkanın başında bulunduğu devlet idaresidir,³

Türk Dil Kurumu sözlüğü de, milletin egemenliğini kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği milletvekilleri aracılığı ile kullandığı devlet biçimidir⁴ şeklinde tanımlamaktadır.

Cumhuriyet kelimesinin Fransızca karşılığı "La Republique" İngilizce karşılığı "The Republic" dir. Kelimenin latince aslı "Res Publica"

*Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Refik Turan - Mustafa Safran - E.Semih Yalçın - Muhammed Şahin, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ankara 1996. s.303

2Türk Hukuk Lügati, Ankara 1944 s.56.

3Mustafa Nihat Özön, Osmanlıca Türkçe Sözlük, İstanbul 1959. s.138.

4Türk Dil Kurumu ,Türkçe Sözlük, Ankara 1988. s.263.

dır. Res publica, kamuya ait olan, kamu malı anlamına gelir. Cumhuriyet gerek latince gerek Arapça kökeninde aynı anlamda kullanılmıştır. Cumhuriyet kelimesi eski Yunan'da "Ta Koinonia" şeklinde, başlangıçta şehir hazinesi, kamu fonu anlamında kullanılırken daha sonra, "ortak menfaat" anlamında kullanılmıştır.

Res publica kelimesi ilerleyen hayat içerisinde demokratik hayatın gelişmesiyle kamu ve halk hizmetlerinin görüldüğü bir rejimin adı olmaya doğru gitmiştir. Cumhuriyet bir halk idaresi olarak, halkın menfaatlerinin en büyük koruyucusu olmaya namzettir. Cumhuriyet'in temelini de seçim esası oluşturur. Veraset usulü, cumhuriyetin tam olarak niteliklerini ortaya koymasına engeldir. Devlet başkanının seçim esasına göre belirlenip ve daha sonra kaydı hayat şartıyla yönetimde kalmasının cumhuriyet esası içerisinde hiçbir şekilde yeri yoktur.

Hukuki ve siyasi hayattaki cumhuriyet kavramına geniş anlamda bakmak gerekirse, "egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olması" demektir. Dar anlamda ise; devlet başkanının kaydı hayat şartı olmadan seçimle yönetime gelmesi şeklidir.⁵

Bu konuda genel bir tanım vermek istersek, Cumhuriyet; en alttaki yöneticiden en üstteki yöneticiye kadar tüm yöneticilerin seçim yoluyla, millet iradesiyle göreve gelmesi ve seçim yolu ile görevlerinden ayrılımlarını sağlayan rejim şeklidir. Yani muhtardan, cumhurbaşkanına kadar tüm yöneticilik görevlerinde bulunanların seçimle geldikleri, seçimle görevlerinden ayrıldıkları bir yönetim şeklidir.

Cumhuriyetin devlet şekli ya da hükümet şekli olması konusunda kesin bir birlik bulunmamaktadır. 25 Şubat 1875 tarihli Fransız Anayasası'na 14 Ağustos 1884 de eklenen 8.parağrafta "cumhuriyet, hükümet şekli olarak hiçbir değişiklik teklifine konu olamaz." denilmekte iken, ki-

5 Hamza Eroğlu, Atatürk ve Cumhuriyet, T.T.K., Ankara 1989. s.2.

lise ile devletin ayrılması ile ilgili 9 Aralık 1908 tarihli kanunda Cumhuriyet bir devlet şekli olarak yer almaktadır. 4 Ekim 1958 tarihli Fransız Anayasa'sının 89.maddesinde dar anlamdaki Cumhuriyet, bir hükümet şekli olarak öngörülmektedir. Cumhuriyet biz de 29 Ekim 1923'te hükümet şekli olarak kabul edilmiş iken, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarımızda Cumhuriyet devlet şekli olarak yer almıştır.

Siyasi anlamda cumhuriyet, hükümdarlık olmayan bir rejim olarak, egemenliğin bir gruba veya milletin tamamına ait olması demektir. Egemenlik toplumun tamamına değilde bir kısmına ait ise buna "aristokratik cumhuriyet", milletin bütününe egemenlik yayılmış ise buna "demokratik cumhuriyet" denir.

Cumhuriyet rejiminin seçim esasları sadece devlet başkanına değil, milletvekilliğine ve tüm demokratik kurumlara yayılırsa gerçek cumhuriyetin varlığından söz edilebilir. Tabii ki bu arada milletin menfaatlerinin göz önünde tutulması ve tamamıyla demokratik hareketin içerisinde yer alması da esastır.⁶

Modern çağda Cumhuriyet, Demokrasi kavramı ile eşit tutulmuştur. Çağımızda adı cumhuriyet olmakla birlikte, kendisinin cumhuriyetle ilgisi olmayan bir takım devletlerde görmek mümkündür. Güney Amerika'da ki askeri cunta yönetimleri, Batılı anlamda Demokrasi ve Cumhuriyet tanımına uymadıkları halde kendilerini cumhuriyet olarak ifade etmektedirler. Bu devletlerin görüntüsü bize şunu düşündürmektedir. Temelde cunta da olsa, başka bir yönetim biçimi de olsa, Cumhuriyet bu çağda vazgeçilmez bir yönetim şekli olarak birçok devlet tarafından şekillen kabul görmüştür. Devletler adeta Cumhuriyet ismini kullanarak, tartışılır rejimlerini, demokratik yönetim şeklinde tescil ettirmek yolunu tercih etmişlerdir.

6 H. Eroğlu, age.,s 2-3.

TÜRK TARİHİNDEKİ GELİŞİMİ

1-Osmanlı Devleti Döneminde Cumhuriyet Düşüncesi:

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda etkili olan bir çok gelişme 1789 Fransız Devrimi'nin ortaya koyduğu milli egemenlik, milli bağımsızlık, milliyetçilik, laiklik ve eşitlik kavramlarının Atatürk'ün akılcı ve inkılapçı anlayışı çerçevesindeki yansımasıdır. Milli egemenlik siyasi otoritelere karşı halkın yönetimde söz sahibi olması ve özgürlükçü anayasal sistemlerin tesis edilmesi, milli bağımsızlık ise artık imparatorluklar döneminin bittiği ve milli devletler kurulması yönündeki arayışların sembolü olmuştur. Milliyetçilik akımı bu görüşleri güçlendirerek bağımsız milletlerin oluşması yönünde özgürlük mücadelelerini teşvik etmiştir. Bu görüşlerin etkisiyle artık imparatorluklar döneminin sona erdiği, milli devletlerin kurulmasının bir gerçek olduğu, Osmanlı Devleti'nin de esen bu rüzgarlardan etkilenmemesinin mümkün olmadığı görülmüştür. Osmanlı Devleti, Coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform hareketleri Sanayi İnkılabı'nın etkilerine uzak kalmıştı, ancak Aydınlanma Felsefesi ve Aydınlanma felsefesinin icrası olan Fransız İhtilali'nin gerçeklerine isteyerek veya istemeyerek uzak kalmak mümkün değildi. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde bir takım arayışlar başlamıştır.

Cumhuriyet, günümüz cumhuriyet anlayışı çerçevesinde Fransız İhtilali'nin gelişmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde, Osmanlı düşünürleri cumhuriyet ile ilgili bir görüşe uzun zaman sahip olmamışlardır. Fransız İhtilali, Osmanlı İmparatorluğu'nda etkilerini geç hissettirmiştir. 1839 da ilan olunan Tanzimat Fermanı Batı'ya yönelişin, fikir bakımından Batı'nın etkisinin bir sonucudur. Fransız İnkılabı'nın milli egemenlik ve bağımsızlık anlayışının bir mücadelesi olan 1830 İhtilalleri, etkisini 1839 Tanzimat Fermanı'nda göstermiştir.

7Bekir Tünay, "Atatürk ve Cumhuriyet", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt III, 1986, Sayı:7 s.157.

Batı dünyası ile siyasi ve hukuki bir ilişki başlamış, düşünce özgürlüğü, milli egemenlik meşrutiyet, cumhuriyet kelimeleri aydınların ilgisini çekmeye başlamıştır.⁷ Ancak halk hakimiyeti ve Cumhuriyet, fikir halinde belirli bir şekilde ortaya çıkmamıştır. Batılı bir düşünüşe sahip Mustafa Reşit Paşa yaptığı ve yapmak istediği yeni reformlar yüzünden bazı kimselerin hedefi haline gelmiştir. Bir gün Serasker Sait Paşa, Padişah Abdülmecid' in huzuruna çıkarak şunları söylemiştir:

- "Mustafa Reşit Paşa Cumhuriyeti ilan edecek, saltanatınız elden gidiyor. Daha ne duruyorsunuz?"⁸ Tabii ki, o dönemde Cumhuriyet'in Osmanlı Devleti'nde kabul görmesi zaten mümkün değildir.

Bu tür yenilikler Padişah desteğinde gerçekleştirilmeye çalışıldığından hükümdarlığın haklarını kısıtlayıcı kararların alınması mümkün olamazdı. Yenilik hareketleri II.Mahmut, onun öncesi III.Selim 'de yapılmaya çalışıldığında halk tarafından "gâvurlaşma" olarak görülmüş ve tepkiler almıştı.

İlk defa dilimize Cumhuriyet kelimesi edebiyat yoluyla girmiştir. Reşit Paşa hayranı olan Şinasi onun için "Eya ahali-i fazlın Reis-i Cumhuru" demiştir. Ayrıca Şinasi, Avrupalılık, kanun, halk, mebus, medeniyet, cumhuriyet kelimelerini cesaret ve inanç ile kullanmıştır. Namık Kemal' de halk idaresini savunan vatan ve hürriyet fikirlerini besleyen bir insan olarak karşımıza çıkmış, ancak Namık Kemal Cumhuriyet konusunda şunları söylemiştir;

"Cumhuriyet içinde bulunduğumuz yüzyılda en çok beğenilen bir hükümet şekli haline gelmiştir. İslamlık başlangıcında bir cumhuriyetti, ne var ki, bu rejim bizde uygulanamaz. Memleketimizde böyle bir düşünce

8 H. Eroğlu, *age.*, s.10; Bernard Lewis-Berin U. Yurdadoğ, "Cumhuriyeti Hazırlayan Düşünce Akımları" **Atatürk Konferansları 1973-1974**, Ankara 1977. s. 17. Bu uyarmanın cumhuriyet idaresinin gerçekleşeceğinden duyulan endişe ile değil, meşruti idareye gidilerek Padişahın yetkilerinin sınırlandırılacağına dair duyulan endişeye dikkat çekilmiştir.

kimsenin aklına zaten gelmez. Bizim kabül edeceğimiz devlet şekli Osmanlı hanedanı yönetiminde kurulacak ve teşrii kuvveti icra kuvvetinin elinden alacak bir meşrutî düzendir. Meşrutîyet yolu ile Avrupa Parlamentolarını taklit etmek gerekir.”⁹ Namık Kemal meşrutîyeti Osmanlı Devleti için uygun bulsa da “ “...Bizde cumhur yapmak kimsenin aklına gelmez. Fakat yürütülmesine imkan olmamakla hak, batıl olmuş demek değildir.” demekten de kendini alamamıştır.¹⁰ Ziya Paşa'da Namık Kemal gibi Cumhuriyet fikri konusunda düşüncelerini açıklamış onun bir halk idaresi olduğunu yazmıştır.

Bazı yazarlara göre; Osmanlı Devleti'nde Cumhuriyet fikrini ilk ortaya atan, Ali Suavi' dir. Ali Suavi düşünceleri ile hem muhafazakarların hem de meşrutîyetçilerin tepkilerini üzerine çekmiştir. Ali Suavi, Namık Kemal ve Ziya Paşa, Cumhuriyet ile ilgili düşüncelerini belirtmişlerse de bu fikir üzerinde fazlaca durmamışlardır. XIX. ve XX.Yüzyıl Osmanlı düşünürleri bu fikre fazlaca itibar etmemişlerse de Fransız İhtilali'yle ortaya çıkan milli egemenlik kavramının göstergesi Cumhuriyet, her Batılı siyasi düzene örnek ve model olmuştur. Cumhuriyet, despotizme, baskıya, uhrevî ve dünyevî otoriteyi birlikte kullanan sultana karşı, doğru olan adil olan insan onuruna değer veren siyasi düzen olarak, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile birlikte aranılan rejim olmuştur.¹¹

Osmanlı Devlet yapısı içerisinde herşey, hanedan, saltanat hilafet üçgenine dayanmaktaydı. Özgürlük ve eşitlik sadece edebiyatta kendini göstermekteydi. Aydınlar, siyasi ve askeri yetkililerde, milli egemenlik fikrini devlete hakim kılmak için bir çaba göstermiyordu. Cumhuriyet kelimesinin Şinasi ve Namık Kemal gibi birkaç Osmanlı aydınından başkası tarafından kullanılmamış olması da bunu göstermektedir.¹²

9 H. Eroğlu, *age.* s.11-12.

10 B. Tünay, *agm.*, s.157.

11 H. Eroğlu, *age.*, s.12-15.

12 B. Tünay, *agm.*, s.157.

2- Atatürk'te Cumhuriyet Düşüncesinin Gelişimi:

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu ile Mustafa Kemal Atatürk arasında organik bir bağ bulunduğu, devletin Cumhuriyet rejimini tercihinde Mustafa Kemal Atatürk'ün tercihi olduğu bir gerçektir. Güç bir şekilde ortaya atılan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün kararlı davranışları ile gerçekleşen Cumhuriyet fikri ilk defa nerede ve nasıl ortaya çıkmıştır? Cumhuriyet'in ilanından önce, yeni kurulan devletin Cumhuriyet'e yöneleceğini Atatürk ne zaman kararlaştırmıştır? Burada Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun sorusu bizim hareket noktamızı oluşturacaktır. “Genç Harbiyeli Mustafa Kemal Cumhuriyetçiliği kimden öğrenmiştir? “ Yakup Kadri Karaosmanoğlu; Namık Kemal ve Ziya Paşa ve Gökaltın'ın Atatürk üzerinde yapması muhtemel etkileri üzerinde durarak “Fikir tarihimizin hiçbir safhasında bunu bulmak mümkün değildir.” Demekle beraber, “Cumhuriyet fikrinin doğuşunda Atatürk üzerinde Fransız İnkılabı'nın fikir hareketlerinin etkisi” vardır demekten kendini alamamıştır.¹³

Mustafa Kemal Atatürk'ün doğum yeri olan Selanik şehri, onun cumhuriyet kavramına olan yakınlığı ile bağlantılıdır. Selanik şehri Osmanlı Devleti'nin Batı'ya açılan bir penceresi olmuştur. Atatürk tahsil hayatına önce Selanik sonra Manastır ve sonra İstanbul'da devam etmiş, yani tahsil hayatını Avrupa'nın bir parçası olan Balkan topraklarında tamamlamıştır. Avrupa'dan esen çağdaş düşünce rüzgarlarının Osmanlı Devleti'nde ilk etkisinin duyulduğu yerler onun eğitim aldığı yerler olmuştur. Rahmetli Or-general Asım GÜNDÜZ bu hususa dikkat çekerek; “Gerek Harbiye'de, gerek Harp Akademisi'nde birşey dikkatimi çekti. Doğu illerinden ve Anadolu'dan gelen arkadaşlar, İstanbullular gibi, yalnız dersleri ile meşguldüler. Sadece Manastır İdadisi'nden Harbiye'ye gelen arkadaşlarımız daha çok uyanık, daha çok Batı'ya dönüktüler. Onlar, derslerinin dışında, memleketin meselelerini de tartışıyorlar, bu konuda fikir ileri sürüyorlardı. Mustafa Kemal'de bunlardandı,” demiştir. Atatürk Harp Okulu'nda iken hayatının her kesitinde önem arzedecek alanlarda kendisini

13H. Eroğlu, age., s.17.

yetiştirmiştir. Askerliği kendisine meslek olarak seçtiği için, askerliğin uzmanlık alanlarını öğrenmeye özen göstermiştir. Tarih, Hukuk, yabancı dil, sosyoloji, hitabet, alanında kendisini yetiştirmeye çalışmış, istibdat döneminde özgürlük mesajı veren Fransız İhtilali ve inkılabını anlatan edebiyatla ilgilenmiştir. Türk Şair ve edebiyatçılarından Ziya Paşa., Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Emin, Süleyman Nazif, Fransız düşünürlerinden, Roussau, Voltaire, Montesquieux , Mirabeau, Danton, Robespierre, Napolyon, August Comte, Durkheim¹⁴ Desmoulins¹⁵ gibi birçok ismin eserlerini okumuştur. Atatürk bu gayretiyle genç yaşında büyük bir kültüre sahip olmuş, okuduklarını kafasında sentezlemiş yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren düşüncelerini uygulama safhasına geçmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Harp Okulu ve Akademi yıllarında mevcut rejimin eleştirilerini yapmış ve bu hususta Yıldız Sarayın'da Sultan Abdülhamit'in huzurunda yargılanmıştır. Mustafa Kemal Paşa gelecekte umudunuda hiçbir zaman kesmemiş ve göreve başladığı ilk yer olan Şam'da ilk olarak "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni " kurmuştur. Bu cemiyete güç kazandırmak için Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmış, cemiyetin kongresinde ki konuşmasında "...Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve izmihlal vardır. Hele terakkinin ve kurtuluşun anası hürriyettir....Kahhar bir istibdada karşı, ancak ihtilal ile cevap vermek köhneleşmiş olan çürük idareyi yıkmak, millete hakim kılmak...."¹⁶ gerekir demiştir. Ancak bu düşüncelerinden dolayı cumhuriyetçi olmakla suçlanmış ve ordunun siyasetin dışında kalması talebi, tepkiyle karşılanmıştır.¹⁷

14 B. Tünay, *agm.*, s.157.

15 İ. Giritli, Atatürk'ün Harbiye'nin ikinci sınıfından itibaren bilgi alanını genişletmeye yöneldiğini belirtmektedir. İsmet Giritli, *Kemalist İdeoloji (Siyasi ve Ekonomik Yönleri)*. 1981 s.21.

16 B. Tünay, *agm.*, s.160-161.

17Ergün AYBARS, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara-1994 3.Baskı s.154 , Aybars *age.*, s.36 , II.Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti kongresinde Mustafa Kemal(Bey) Atatürk yaptığı konuşmada, bu hareketin bir ihtilal olduğunu inkılabı dönüştürülmesinin gerektiğini, İttihat ve Terakki Cemiyetinin fırka adını almasını, ordunun siyasetten ayrılmasını, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını ve gizli hiziple üstünlük kurulmamasını istemiş ve bu istekleriyle cumhuriyetçi olarak suçlanmıştır.

Atatürk'ün milli egemenliğe olan ilgisini “Cumhuriyet”e duyduğu ilgi ile açıklamak gerekir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Şam'a henüz ulaşmadan daha Beyrut'ta iken arkadaşlarına söylediği “..dava yıkılmak üzere bulunan bir imparatorluktan, önce bir Türk devleti çıkarmaktır” sözleriyle devlet yönetimi fikrinin Cumhuriyet olduğunu da alenen açıklamadan büyük ölçüde çekinmemiştir. İstanbul'da ve Suriye'de bulunduğu sıralarda arkadaşlarına ve bu konuda düşüncelerini öğrenmek isteyenlere tek çıkış yolunun Cumhuriyet olduğunu belirtmiştir.¹⁸

Atatürk, I ve II. Meşrutiyet düşünce akımlarından, Osmanlıcılık, İslamcılık görüşlerine itibar etmek yerine, “Milli, çağdaş, laik “bir devlet ideali taşımıştır. Bu ideali taşıdığı ve Birinci Dünya Savaşı sonunda artık cumhuriyetçi fikirleri ile tanınan ve yakınları arasında bilinen bir kişi olduğunu göstermesi açısından somut bir örnek vermek gerekir ise, 1951 yılında Londra'da Sultan Vahdettin'in yeğeni Prens Sami' nin Haluk Yusuf Şehsuvaroğlu' na anlattığına göre, Samsun ve havalisinde bozulan asayişin düzeltilmesi için Osmanlı ileri gelenlerinden hazırlanan bir liste Padişah'ın önüne çıkarıldığında, Padişah parmağını Mustafa Kemal Paşa'nın isminin üzerine koyarak:

-“O gitmelidir” der.

Mustafa Kemal Paşa' nın ismi karşısında “Cumhuriyetçidir.” ifadesi bulunmaktadır. Sadrazam'ın bu yazıya Padişah'ın dikkatini çekmesiyle:

-“Mevcut kumandanlarımızın en liyakatlisidir. Çanakkale'de ki muvaffakiyetini bilirsiniz. Almanya seyahatimde kendisini yakından tanıdım. Anadolu'da ki vaziyeti düzelterek en muktedir kumandan O'dur” ifadesini kullanmıştır. İstanbul'a dönüpte Padişah ile görüşükten sonra Mustafa Kemal Atatürk şunları söylemiştir:

-“O gün anladım ki padişahlar milletlerinin kaderini değil, ancak şa-

18 B. Tünay, agm., s.161.

hıslarının huzurunu düşünürler. O gün Türkiye'yi ancak cumhuriyetin kurtaracağına tamamen iman ettim.”¹⁹

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı günü değerlendirirken elinde hiçbir kuvvet bulunmadığını belirterek “Yalnız Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevi kuvvet vardı. İşte ben bu milli kuvvete, Türk milletine güvenerek işe başladım” derken, millete ve onun egemenliğine dayanacağının mesajını veriyordu. Amasya Genelgesini, ihtilal beyannamesi haline getiren “Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır” sözleriyle aynı düşüncüyü ortaya koyuyordu. Erzurum Kongresi'nde “ Arkadaşlar, tek tedbir: hakimiyeti milliyeye müstenit, bilakayıt ve şart, müstakil bir Türk Devleti teşkil etmek ve hedefe, behemehal vasıl olmaktır” diyor ve 7/8 Temmuz gecesi sabaha karşı Mustafa Kemal Paşa, Mazhar Müfit ve ve Süreyya beylerle yaptığı bir görüşmeden önce bir önşart koşar, “Defterin bu yaprağı kimseye gösterilmeyecek. Sonuna kadar mahrem kalacak. Bir ben, bir Süreyya, bir de sen bileceksin, şartım budur” diyerek, “Pekala ...yaz!”, “Zaferden sonra şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce bir sualiniz münasebeti ile söylemiştim; bu bir. İki, padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince, icap eden muamele yapılacaktır.”²⁰

23 Nisan 1920 tarihinde T.B.M.M nin açılmasıyla Cumhuriyet'in temelini atıldığı ve o gün kurulacak devletin Cumhuriyet rejimi ile yönetileceği ortaya konmuştur.²¹ Milli egemenliğin temsil yeri bilfiil faaliyetine geçtikten sonra İstanbul'daki Padişah'a, onun hükümetine ve tüm dünyaya “Hakimiyet'in bila kaydü şart millette olduğu” ilan edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in açılış döneminde söylediği şu sözler onun hedeflediği rejimin tanımını yaptığı açıkça görülüyor” Efendiler, millet bizi buraya gönderdi. Fakat ömrümüzün sonuna kadar biz burada ve bu milletin idaresini ve hakimiyetini, miras kalmış mal gibi, temsil etmek için toplanmış değiliz. Ve sizi toplamak ve dağıtmak kudretine hiç kimse

19 H. Eroğlu, *age.*, s.1-22.

20 B. Tünay, *agm.*, s.165-166.

21 Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Milli Egemenlik*, Ankara 1987 s.56, Tünay, *agm.*, s.167.

sahip değildir. Millet bilmelidir ki, bir günde vekillerini toplar ve gönderir. Burayı, hiç kimsenin kayıt ve şarta bağlamaya hak ve selahiyeti yoktur ve olmamalıdır.”²²

Saltanatın kaldırılması adı konmamış çocuğa ad koyma için uygun fırsatı ortaya çıkarmıştır. Devletin adının resmen açıklanması yolunda önemli bir engel ortadan kaldırılmıştır.²³

Atatür'ün yeni bir devlet şekli arayışı Osmanlı Devleti'nin yönetim ve toplum biçimine duyduğu tepkinin bir sonucudur. Devletin “eşhas devleti” olması, toplumun çeşitli boyutlarda parçalanmış bulunması, 1920 lerde karşılaştığı yok olma tehlikesi, ihmal edilen genel çıkarların ve toplumu toparlayacak bir yönetimin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Özellikle ihmal edilen toplumun genel çıkarlarının korunacağı bir rejim arayışı esas alınmıştır.²⁴

Atatürk kendisinden önceki reformculardan farklı olduğunu, yaptıklarının yalnızca kanun ve yönetim alanında sınırlandırmamakla göstermiştir. Ülkenin köklü bir değişime ihtiyacı olduğu bilinciyle halkı uyandırmaya, ve milli egemenlik gibi gelişmiş bir kavrama ulaşmayı amaçlıyordu. Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri milli bağımsızlık arayışı kadar, milli egemenlik yolunda atılmış önemli adımlardı. 1923 yılı yazında Lozan Konferansı'nın devam ettiği bir sırada Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili bir tasarı hazırlamış ve bu tasarımı Adliye Vekili Seyid bey'e inceletmiş, Seyid bey tasarımı prensipte uygun bulmuştu. Bu gelişmeden sonra Cumhuriyet fikrini başkalarından açma kararı aldı. İlk olarak güvendiği gazetecilere bir akşam yemeğinde “Republique” kelimesinin Türkçedeki karşılığının “Cumhuriyet” olduğunu belirten notlar tuttuğunu belirtmiştir.²⁵

22 Tünay, *agm.*, s.167.

23 Turhan Feyzioğlu, Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* Cilt 1 1985 Sayı 3 s.763-764.

24 Metin Heper, “Atatürk'te Devlet Düşüncesi” *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İstanbul 1986 s.240.

25 İ. Giritli, *age.*, s.21-22.

Saltanatın kaldırılması ve Hilafet makamının alıkonulması devlet başkanlığı konusunda bir belirsizlik oluşturmıştı. Mustafa Kemal (Atatürk) milli egemenliğin hakim kılındığı bir rejim düşünürken, meclis içinden ve dışından bir kısım insan meşru hükümdarı ve devlet başkanını Halife'nin şahsında görüyordu. Bu tehlikeli bir duruma yol açabilirdi. Bu nedenle Mustafa Kemal (Atatürk) planlı bir hareketi başlattı.²⁶

Atatürk, 27 Eylül 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanından bir ay öncesinde, Neue Freie Presse muhabirine cumhuriyeti açıklarken Teşkilatı Esasiye Anayasası'nın "Hakimiyet bila-kayd ü şart milletindir. İcra kudreti, teşrii salahiyyeti milletin yegane hakiki mümessili olan mecliste tecelli ve temerküz etmiştir" sözlerini söyledikten sonra, Cumhuriyet'in hükümetin teklifiyle Türk Teşkilatı Esasiye'sindeki değişikliklerle gelişiminin devam edeceğini, gerçekte şekil meselesinin çözüleceğini belirtmiştir. Atatürk'ün bu demeci Ankara ve İstanbul'da büyük yankı yaptı. Meclis ve İstanbul basınında yer alan muhalifler endişeye kapıldılar.²⁷

Savaş döneminin önemli konularda kolayca işbirliği yapan meclisinin barış döneminde "Meclis Hükümeti Sistemi" ile yoluna devam etmesi mümkün görünmüyordu.²⁸ Parti içerisinde "Gizli Muhalefet" şeklinde hizip hareketinin gerginleştirdiği ortamda oluşan hükümet buhranı 1921 Anayasa'sında değişiklik yapılarak Cumhuriyet'in ilanını hızlandırdı.²⁹ Ekim ayında patlak veren hükümet krizi meclis hükümeti sisteminin tükendiğinin önemli bir işareti oldu. Yeni devlette meclis başkanının devlet başkanlığı dikkat çekiyor ve ayrı bir devlet başkanına duyulan ihtiyaç yoğunlaşıyordu. Atatürk bu dönemde kesin çözümü ortaya

26 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Metin Kırıralı Ankara 1988 s.261.

27 Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III.*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989 s.86-87 Mustafa Kemal (ATATÜRK) Paşa Cumhuriyetin ilanından önce cumhuriyet rejiminin Türkiye'de alacağı şekil hakkında değerlendirme yapmıştır; Giritli, *age.*, s.22 de "Yeni Türkiye Devletinin Anayasası'nın ilk maddelerini size tekrar edeceğim. Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Yürütme gücü ile yasama gücü milletin tek hakiki temsilcisi olan TBMM'nde toplanır. Bu iki madde bir tek kelime ile özetlenebilir: Cumhuriyet" şeklindedir.

28 Turhan Feyzioğlu, *Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği*, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi:7 Ankara 1988 s.45.

29 İ. Giritli, *age.*, s.22.

koydu ve rejimin adını koymaya karar verdi. Bu cumhuriyetin ilanıydı.³⁰ Mustafa Kemal (Atatürk) 28 Ekim gecesi yemekte bulunan arkadaşlarına “Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz.” demiş, birlikte olduğu arkadaşları ayrıldıktan sonra kanun tasarısını İsmet Paşa ile birlikte hazırlamıştır.³¹ Bu tasarı ile hükümet şekli Cumhuriyet olacak, Meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçilecek, Başbakan'ı T.B.M.M üyeleri arasından cumhurbaşkanı atayacak, Başbakan da bakanlar kurulunu oluşturacaktı. Bu şekilde bir yapılanma zorunluluğu 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanını getirdi.³²

29 Ekim'de Mustafa Kemal (Atatürk) Halk Fırkası Grubu'nda bir konuşma yaptı ve bu konuşmanın arkasından İsmet Paşa değişiklik tasarısını okudu. Parti grubunda kabul edilen tasarı akşam Meclis tarafından saat 20.30'da birçok mebusun “Yaşasın Cumhuriyet” sesleri arasında kabul edildi. Cumhurbaşkanlığına da saat 20.45'te Mustafa Kemal (Atatürk) seçildi. Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk hükümetini kurmak üzere İsmet Paşa'ya görev verildi, Meclis Başkanlığı'na da Fethi Bey seçildi.³³

Cumhuriyet'in ilanı Türk milleti tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış, birkaç küçük gazete ve bazı kimseler bu sevince katılmaktan çekinmişlerdir.³⁴ Cumhuriyet'in ilanı Mustafa Kemal (Atatürk)'ün sabırlı bir şekilde sürdürdüğü bir mücadele ve kararlılık sonucunda gerçekleşmiş, Türk milleti demokratik devlet yönünde atılan bu adımı desteklemiştir.

Atatürk, 4 Aralık 1923 te Tercüman-ı Hakikat başyazarına verdiği demeçte Cumhuriyet'e verdiği önemi: “ Cumhuriyetimiz öyle zan-nolunduğu gibi zayıf değildir. Cumhuriyet bedava da kazanılmış değildir.

30 T. Feyzioğlu, *age.*, s.45-46.

31 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* II.Cilt (1920-1927) Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Prof.Dr.Zeynep Korkmaz, Ankara 1984 s.543.

32 Feyzioğlu, *age.*, s.45-46; Atatürk, *Nutuk* s.543-544; Lewis, *age.*, s.261 Cumhuriyet aleyhte hiçbir oy olmaksızın 158 oy ile kabul edilmiştir.

33 Giritli, *age.*, s.23, Atatürk, *Nutuk* s.549-551 Cumhuriyet, TBMM'nin 364 sayılı kararıyla ilan edildi; Refik Turan, Mustafa Safran, E.Semih Yalçın, Muhammed Şahin, *age.*, s.237; Lewis, *age.*, s.261 Cumhuriyet aleyhte hiçbir oy olmaksızın 158 oy ile kabul edilmiştir.

34 Atatürk, *Nutuk* s.551.

Bunu istihsal için mebzulen kan döktük. Her tarafta kırmızı kanımızı akıttık. İcabında müessesatımızı müdafaa için lazım olanı yapmaya amadeyiz...”³⁵ diyerek Cumhuriyet'e yönelik gelişecek hiçbir harekete müsaade edilmeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet, en gelişmiş devlet şeklinin kabulü olması sebebiyle, Türk inkılabının önemli bir sonucu olurken, 5 Şubat 1937 yılında 1924 Anayasası'nda yapılan değişiklikle devletin özellikleri arasında “Cumhuriyetçilik” ilkesi şeklinde yer almıştır.

SONUÇ

Atatürk'ün “ Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir. Biz Cumhuriyeti kurduk, O on yaşını doldururken demokrasinin bütün icaplarını sırası geldikçe uygulamaya koymalıdır” ³⁶ sözleri, Cumhuriyet'in ilanı ile herşeyin bitmediğini ve gelişme içerisinde olduğunu göstermektedir. Cumhuriyet'in demokrasinin gelişimi konusunda çok önemli bir adım olduğunun altını çizmektedir. Cumhuriyet demokrasi yolunda alınacak mesafenin en önemli mihenk taşıdır.

Atatürk Cumhuriyet'i, çağdaş modern bir devletin kurulabilmesi için en uygun rejim olarak görmekte, demokratik, parlamenter, çağdaş, laik bir rejimin Türkiye'de var olması ile cumhuriyet rejimini eşit tutmaktadır. Mustafa Kemal (Atatürk) Cumhuriyeti, Türk milletinin tabiat ve şiarına en mutabık olan idare olarak tanımlıyor.

Atatürk'ün cumhuriyet ile ilgili düşüncelerini en güzel kendi sözleri ortaya koymaktadır.

³⁵Atatürk age., s.94. Hükümete karşı cumhuriyetin yeni ilan olunduğu bir dönemde hiçbirşey yapmamakla itham edenlere Atatürk “Cumhuriyet serbesti-i efkar taraftarıdır. Samimi ve meşru olmak partiyle her fikre hürmet ederiz. Her kanaat bizce muhteremdir. Yalnız muarızlarımızın insaflı olması lazımdır.” sözleriyle anlayışlı olmaya davet etmiştir.

³⁶Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara 1971 s.74.

“Demokrasinin tam ve en bariz hükümet şekli cumhuriyettir.”³⁷

“Cumhuriyet ahlaki fazilete müstenit bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir. Sultanlık korku ve tehdide müstenit bir idaredir. Cumhuriyet idaresi faziletli ve namuskar insanlar yetiştirir, sultanlık korkuya, tehdide müstenit olduğu için korkak, zelil, sefil, rezil insanlar yetiştirir.”(14 Ekim 1925)³⁸

“Memnuniyetle tekrar görüyorum ki , laik cumhuriyet esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur.” (11 Mart 1930)

“Türk milletinin tabiat ve adetlerine en mutabık olan idare Cumhuriyet idaresidir.”(1924)³⁹

“Cumhuriyet'in ilanının 75.Yılında Atatürk'ün 4 Aralık 1923 te Tercüman-ı Hakikat başyazarına verdiği demeçte söylediği “ Cumhuriyetimiz öyle zannolunduğu gibi zayıf değildir. Cumhuriyet bedava da kazanılmış değildir. Bunu istihsal için mebzulen kan döktük. Her tarafta kırmızı kanımızı akıttık. İcabında müessesatımızı müdafaa için lazım olanı yapmaya amadeyiz...”⁴⁰ sözlerini, cumhuriyete verdiği önemi ortaya koyması açısından çok iyi anlamalı ve demokratik, çağdaş milli, laik yolda Türkiye'nin onun hedef gösterdiği şekilde gelişmesini sağlamak en büyük hedefimiz olmalıdır.

37 A..Afetinan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El yazıları**, Ankara 1988. s.29. Atatürk, Devlet şekilleri altında Monarşi Oligarşi ve Demokrasiyi değerlendirdikten sonra Demokrasi açıklamasının son cümlesi olarak yukarıdaki ifadeye yer veriyor.

38 38Kocatürk, **age.**, s.74; Heper, **agm.**, s.239 Heper, hakimiyeti milliye kavramının cumhuriyette çok fazla bulunduğunu, temel amacın halkın mutluluğu ve genel çıkarları olduğu için Atatürk'ün cumhuriyeti tercih ettiğini belirtiyor.

39 U. Kocatürk, **age.**, s.74, Atatürk Diyor ki, İstanbul 1981 s.14

40Atatürk **age.**, s.94. Hükümete karşı cumhuriyetin yeni ilan olunduğu bir dönemde hiçbirsey yapmamakla itham edenlere Atatürk “Cumhuriyet serbesti-i efkar taraftarıdır. Samimi ve meşru olmak partiyle her fikre hürmet ederiz. Her kanaat bizce muhteremdir. Yalnız muarızlarımızın insaflı olması lazımdır.” sözleriyle anlayışlı olmaya davet etmiştir.